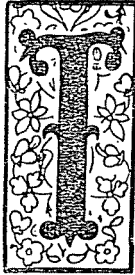

Biyografi

Dr. Yusuf Ziya
KAVAKÇI

Ed-Debûsî Ebu Zeyd Abdullah

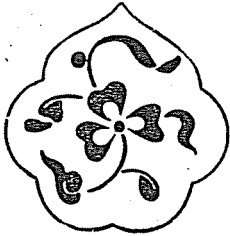

ürklerin anayurdu olan Orta Asya, İslâm Medeniyeti için mühim bir merkezdir. Türklerin müslüman oldukları devirden bu yana, son devre kadar İslâm İlimleri için merkez olma değerini muhafaza etmiştir. Bu bölge mensupları arasında büyük hadisçiler, mühim tasavvuf ehli ve emekleri inkâr edilmez kelâm âlimleri bulunduğu gibi önlerinde hürmetle eğildiğimiz ve eserlerine bütün İslâm Dünyasının pek çok şey borçlu olduğu büyük İslâm hukukçuları da mevcuttur. Bu son grubun başında gelenlerden biri de serlevhamızı teşkil eden Ebû Zeyd Abdullah ed-Debûsî'dir.

Fıkıh tarihinin çok cepheli bir şahsiyeti olan bugün hukuk ilmi esaslarına uygun olarak **Mukayeseli İslâm Hukuku** diyebileceğimiz **Hilâfiyât İlmî'nin (İlm'ul-Hilâf)** kurucusu kabul edilen bu zatın malûm olan tam nisbesi, **Ebû Zeyd 'Abdullah ('Ubeydullah) (1) b. 'Umer b. 'İsâ el-Kâdî** şeklinde kaynaklarca tesbit edilmiştir (2).

1) el-Hudari, *Ta'rih'ut-Teşri*, Kahire, s. 361; *Kaşf'uz-Zunûn*, İstanbul, 1941 - 1943 s. 84, 168, 196, 352, 467, 568, 703; el-Kureşî, *el-Cehir'ul-Mudîa*, Haydarabad, 1332, I/339; Laknevi, *el-Fevâid'ul-Behiyye*, Mısır, 1324, s. 109; İbn-i Kutûbuğâ, *Tâc'ut-terâcim*, Leipzig, s. 26, 64; Taşköprizâde, *Miftâh'us-Saâdeh*, Haydarabad, 1328 - 1329, II/54; Yâkût, *Mu'cem'ul-Buldan*, Beyrut, 1375 - 1956, II/437.

2) Yukardaki kaynaklardan başka bakınız: İbn'ül-Esir, *el-Lübâb*, Kahire, 1357 - 1369, I/410; Kahlîle, *Mu'cem'ul-Müellifin*, Dimeşk, 1957 - 1961, VI/96 - 97; İbn'ül-Esir, *el-Bidâyet*, Kahire, 1351 - 1358, XII/46 - 47; *Miftâh'us-Saâdeh*, II/53 - 54; İbn-i Hallikân, *K. el-Vefayât*, Bülâk, 1299, II/251; Taşköprizâde, *Tabakât'ül-Fukahâ'*, Musul, ? 71; Sergis, *Mu'cem'ül-Metbû'ât*, Mısır, 1346 - 1928, I/866; Brockelmann *Geschichte der Arabischen Literatur*, Leiden, 1944 - 1949, I/175; *Suppl.*, 1937 - 1942, I/296 - 297; zirikli, *el-A'lâm*, Kahire, 1954 - 1959, IV/248; İbn'ül-İmâd, *şezerât'üz-Zehab*, Kahire, 1350 - 1351, III/245; Sezgin, *Fuat, Geschichte des Arabischen Schriftums*, I, Leiden, 1967, s. 456.

Garp dillerinde Transoxiana diye adlandırılan Mâverâü'n-Nehr'in bu mühim âlimi 367/978 tarihinde Suğd bölgesinde Buhârâ ile Semerkand arasında bir yer (köy) bulunan Debûsiye'de doğmuştur (3).

Vaktiyle Mâtürîdî (öl. 333/944) tarafından başlatılmış olan Merkezi Asya Mektebi (4) büyük hukukçu ve Şerhu Muhtasar'it-Tahâvî adlı eserin sahibi el-Cessâs er-Râzî'nin (305 - 370/937 - 981) (5) gerek bizzat ve gerekse talebelerinin çalışmalarıyla yürütüldü. ed-Debûsi de bu mektebi onun talebelerinden almıştır (6). Hem Ebû Bekr Muhammed b. Fadl'in ve hem de Ebû Bekr el-Cessâs er-Râzî'nin talebesi olan (7) Ebû Ca'fer b. 'Abdillâh el-Estrûsenî, ed-Debûsi'nin hocasıdır (8).

İslâm Ansiklopedisi'nde adına rastlanmayışı büyük bir eksiklik olan değerli hukukçu, «Hanefî mezhebinin ileri gelenlerindedir. Buhârâ ve Semerkand'da büyük âlimlerle münazaralarda bulunmuştur.» (9). Hatta durmadan hasmını ilzam ettiği münazaralarda hasmının her tebessümüne karşılık metni kaynaklarca sabit olan iki mısralık bir şiir inşad etmiştir (10).

Kendisi kadılık yapmıştır (11) ve «yedi kadından biridir.» (12).

Daha önce kaydettiğimiz gibi bu fakih, Hılâfiyât İlmî'nin kurucusudur (13). Kendisinden önce her ne kadar bu sahada bazı çalışmaların yapıldığını bize gösterecek eser adları, kısmen de olsa muhtevalarıyla birlikte, malûm ise de (14) bu tetkikâtı bir ilim haline getiren zat bu zattır. Biraz sonra izah edileceği gibi o, eserleriyle gerek Şark ve gerek Garp müslümanları arasında büyük tesir icra etmiştir (15).

Bu kıymetli zat bazı kaynaklara göre 430/1039 (16) veya 432/1040 (17) tarihinde Buhârâ'da (18) vefat etmiştir. Kaynaklardan biri ölüm tarihini 435/1043 (19) ve bir diğeri de 403/1012 (20) yıllarını göstermişse de biyografilerinde 63 yaşında öldüğü beyan edildiğine göre (21) ve doğum tarihi olarak da 367/977 tesbit edildiğine göre ölüm tarihinin 430/1039 olmasına muhakkak nazariyle bakılacağı kanaatine sahibiz.

Çeşitli mevzularda eser vermiş olan bu islâm hukukçusunun adları kaynaklarca zikredilip yazma nüshalarına henüz sahip olmadığımız eserleri şunlardır:

- 1) el-Envâru fi Usûl'il-Fıkh, (22)
- 2) Hızânet'ül-Hüdâ, (23)
- 3) en-Nuzumu fi'l-Fetâvâ, (24)
- 4) Şerh'ul-Câmi'il-Kebir, (25)
- 5) Tecnis'ud-Debûsi, (26)

Bugün elimizde bol bol nüshaları bulunan eserleri ise şunlardır:

- 1) el-Emel (el-Emed)'ül-Eksâ, (27)
- 2) K. el-Esrâri fi'l-Usûl ve'l-Furû', (28)
- 3) K. Takvim'il-Edilleh, (29)
- 4) Te'sis'ün-Nazari fi'htilâf'il-Eimmeh. (30)

Yalnızca adlarını sıraladığımız bu eserleri kısaca birkaç cümle ile tetkik etmeyi faydadan halî görmüyoruz.

- 1) el-Emel (el-Emed)'ül-Eksâ : Hênüz tabedil-

memiş bulunan bu eser, hikmet ve tasavvuf konularını işlemektedir (31).

2) K. el-Esrâri fi'l-Usûl ve'l-Furû' : Bu, mühim bir eserdir. O kadar ki «şarkî İslâm Âlemi bu nev'in

3) Kahlâle, aynı yer; Hamidullah Muhammed, «Usûl'ul-Fıkh'ın Tarihi», İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, II/1, İstanbul, 1957, s. 9; Debûsiye (د بوسيه) Mavera'ün-Nehr'de bir yerdir (bkz. Mu'cem'ul-Buldân II/437; Le Strange, The Lond of Caliphate, Oxford, ?, s. 468, 471; Sergis, aynı yer; Debbus kelimesinin (Taberî, Ta'rih, II/1572 vs.) Türkçe «topuz» kelimesinin arapçalaşmış bir şekli olduğu ileri sürülmüştür. Krşz. Debbuk (د بوق) Ateş, A., Arap Yazı Dilinde Türkçe Kelimeler (X. Yüz yılda), Reşit Rahmetli Arat Armağanı, Ankara, 1967, s. 186; Ayrıca bkz. İbn-i Hallikân, II/251.

4) Hamidullah, aynı yer.
5) bkz. GAL, I/191; Suppl., I/335.
6) Hamidullah, aynı yer.
7) Fazla malumat için bkz. Laknevi, aynı eser, s. 57 - 58; 109.

8) Laknevi, aynı yer; Taşköprizâde, aynı yer; el-Kureşî, aynı eser, II/247.

9) el-Kureşî, aynı eser, I/339; İbn-i Hallikân, aynı yer; Taşköprizâde, Tabakât, 71; Laknevi, 361, 109; es-Sem'ânî'den naklen; el-Hudari, aynı yer; İbn-i Kutlûbuğâ', 26.

10) İbn'ül-Kesir, el-Bidâyet, XII/46 - 47; İbn-i Kutlûbuğâ', s. 27; Taşköprizâde, aynı yer; el-Kureşî, aynı yer; Laknevi, s. 109.

11) Kahlâle, aynı yer.

12) el-Kureşî, aynı yer.

13) İzmirli İsmail Hakkı, İlm-i Hılâf, İstanbul, 1330, s. 4 vd; GAL, I/175; Suppl., I/296 - 297; İbn'ül-Kesir, aynı yer; Miftâh, aynı yer; İbn-i Hallikân, aynı yer; el-Kureşî, aynı yer; el-Hudari, aynı yer; Laknevi, aynı yer; İbn-i Kutlûbuğâ', 26; Taşköprizâde, Tabakât, aynı yer.

14) bkz. Taberî'nin ihtilâf'ül-Fukahâ' (Leiden, 1933) adlı eseri ile Ebû Yûsuf'un İhtilâfu Ebi Hanifete ve İbn-i Ebî Leylâ, (Kahire, 1357) adlı eseri misal olarak zikredilebilir.

15) ed-Debûsi, İbn-i Nüceym'e tesir etmiş ve o da el-Eşbâhü ve'n-Nezâir adlı eseriyle meşhur osmanlı kanun mecellesi «Mecelle-i Ahkâmı Adliyye» ye tesir etmiştir. Bu tesir bilhassa ilk yüz kavaid-i külliyesinde gözüktür (bkz. Mardin, Ebül'Ulâ, Medeni Hukuk Cephesinden AhmedCevdet Paşa, İstanbul, 1946, s. 7, dip not no, 4).

16) el-Kureşî, aynı yer; Keşf, 84, 703, 168, 196, 334, 467; el-Hudari, aynı yer; Miftâh, II/54; İbn-i Hallikân, aynı yer; Laknevi, 109; İbn-i Kutlûbuğâ', 27, 64.

17) İbn-i Kutlûbuğâ', 27; Keşf, 568; el-Kureşî, aynı yer; Taşköprizâde, Tabakât, 71; İbn'ül-Kesir, aynı yer.

18) İbn-i Hallikân, aynı yer; Miftâh, II/54; Taşköprizâde, Tabakât, aynı yer; Yâkût, Mu'cem'ul-Buldân, II/437.

19) Taşköprizâde, Tabakât, aynı yer.

20) Yâkût, Mu'cem'ul-Buldân, aynı yer.

21) İbn-i Kutlûbuğâ', 27; el-Kureşî, aynı yer; Taşköprizâde, aynı yer.

22) Keşf, 196.

23) Aynı eser, 703.

24) Laknevi, 109; el-Hudari, aynı yer.

25) Keşf, 568.

26) Aynı eser, 352.

27) GAL, I/175; Suppl., I/296 - 297; Keşf, 168; Miftâh, II/53 - 54; Taşköprizâde, Tabakât, aynı yer.

28) Keşf, 84; Miftâh, II/53; Taşköprizâde, Tabakât, aynı yer; Seyyid Fuâd, Fihrist'ül-Mahtâtât, Mısır, ?, I/240; GAL, I/175; Suppl., I/296 - 297; el-Kureşî, aynı yer; İbn-i Hallikân, aynı yer; İbn'ül-Kesir, aynı yer; İbn-i Kutlûbuğâ', 26, 64; Laknevi, 109; el-Hudari, s. 361.

29) el-Kureşî, aynı yer; İbn-i Hallikân, aynı yer; İbn'ül-Kesir, aynı yer; Laknevi, aynı yer; el-Hudari, aynı yer; İbn-i Kutlûbuğâ', aynı yerler; Miftâh, II/53; Keşf, 467; GAL, Suppl., aynı yerler.

30) GAL, Suppl., aynı yerler; Keşf, 334.

31) Brockelmann «ahîâki-dogmatik öğreti» diye vasıflandırıyor (bkz. GAL, aynı yer).

ettüdünü daha ileriye vardırılmamış görünüyor.» (32). Bu eserin Endülü's'te yayıldığı söyleniyor. «Endülü'slü İbn'ül-Arabî Bağdad'a gelip ed-Debûsî'nin eserlerini kopya etmiş ve İslâm Âlemine yaymıştı. İbn-i Rüşd'un hukukî eserlerinin Debûsî'den mülhem olduğu düşünülebilir.» (33). Henüz yazma halinde bulunan (34) ve Brockelmann'ın görmediği birçok yazmaları olan bu fıkıh kitabı, metot itibarıyla diğer fıkıh müellefatına benzemektedir. Hanefî olan Debûsî, mezhebini görüşlerinin teferruatlı izahı yanında başta Şâfiî'nin olmak üzere diğer mezhep sahiplerinin gerek reylerini ve gerekse delil olan hadisleri zikreder. Eser, kitâb'lara ve kitâb'lar da fasıllara ayrılır. Bâb'lar mevcut değildir. Her kitabın başında İmam Muhammed b. el-Hasen'in (132-189/749-805) sistemini zikreder. Kara Çelebi, 97 numarada kayıtlı nüshada kitâb'üz-Zekâh (57a - 80b), kitâb'us-Savm'dan (80b - 97a) evvel zikredildiği halde Hamidiye, 444 nolu nüshasında tamamen aksinedir.

3) **K. Takvîm'ül-Edilleh**: Bu eser, Usulî fıkıh sahasında bir kitaptır. Muasır bir müellif bu kitap için «usul'ül-fıkh'î kendine mevzu edinen, fakat bugüne kadar hiç okuyamamış olduğum en iyi kitaptır» der (35). Müellif mukayeseli hukuk sahasındaki maharetini bu eserinde kullanmış ve «Mukayeseli Usul'ül-Fıkh'a dair bir eser vermiştir (36). Brockelmann'ın ilgili eserinde herhangi bir malûmata rastlanmayan (37) diğer yazmaları da (38) bulunan ve tab'edilmesi şiddetle tavsiyeye şayan olan bu eser, başlık olarak el-Kavlî ifadesini kullanır. Metot bakımından Kelâm ve Tevhîd İlmî'nin esaslarına uygun bir sistemi mevcuttur. Bu kitap Usul'ül-Fıkh'ın «deliller» bahsini hayli orijinal bir tarzda takdim eder. Burada delil neveleri olarak âyet, hâl, illet tetkik edilir ve tarifleri yapılır. Kıyâs, nesih, icmâ' ve bâtil neticelere götüren deliller de bu eserin tetkik mevzuuna dahildir.

4) **K. Te'sis'in-Nazari fi'htilâf'ül-Eimme**: Mısrda tab'edilmiş bulunan (tarihsiz) (39) bu küçük eser, müellifine Mukayeseli İslâm Hukuku'nun kuruluşu vasfını veriyor (40). Tetkikinden pratik bir hukuk kitabı olduğu anlaşılıyor. Nitekim ed-Debûsî giriş kısmında «Hukukçuya ihtilâflı meseleleri kavramanın güç geldiğini..., ahkâm çıkarma yollarının zorluğunu, gerçek kaynaklara vukufun eksikliğini, bu hususta yaptıkları münazaralarda kullanılan ifadelerin onlara göre müphem olduğunu görünce, ben bu kitabıma bakılınca ve düşünülünce münazaralarda niza ve münakaşa seyri anlaşılır... da onları kavramak ve me'hazlarına inmek kolay olur, böylece diğer meseleleri onlara kıyas yapmak mümkün olur ümidyle bazı şeyler cem'ettim» diyor (41).

Eser sekiz bâb'dır. Ebû Hanîfe (80-150/699-766), Ebu Yusuf (113-182/731-798), Muhammed eş-Şeybânî (132-204/749-805), Züfer (110-158/728-755), Şâfiî (150-204/767-820), ve Mâlik (Doğ. 90-97 H. öl. 179 H.) gibi İslâm hukukçuları aralarındaki ihtilâfları, iftilâf edenlere göre vaz'edilen başlıklar altında toplar (42) ve bir sistem olarak önce el-Asli'ündenâ maddesini tâkiben Hanefî mezhebinin nazari ve küllî bir kaidelerini zikreder (43), sonra da «ve'âlâ

Hazâ Mesâil» veya «Minhâ» diyerek tatbikattan misaller verir, mezkûr küllî kaideyi tatbik ederek bu husustaki ihtilâfları ve tarafların görüşlerini kâfi derecede vuzuhla gösterir. Bu kitaptaki el-Asl'ların yekûnu 75 kadardır. Bunlar Mecelle'nin küllî kaidelerine benzerler; ne var ki burada Mecelle'den farklı olarak ibadete taallük eden hususlar da mevcuttur.

Bu küçük kitabın çığır açan bir şaheser olduğunu beyana hacet yoktur.

32) Hamidullah, aynı yer.

33) Aynı yer.

34) Bir çok yazmaları vardır. Meselâ Süleymaniye Umumi Kütüphanesine bağlı birer kütüphane olan Kara Çelebi 97, Şehid Ali 689, Hacı Beşir Ağa 310 ve Dâmad İbrahim 490 nüshaları zikredilebilir.

35) Hamidullah, aynı yer.

36) Aynı yer.

37) bkz. GAL, Suppl., aynı yerler.

38) İstanbul Süleymaniye Umumi, Bağdadlı Vehbi no 350 ve Lâleli 6704 da mukeyyet nüshalar böyledir.

39) Brockelmann'a göre 1320'de Kahire'de tab'edilmiştir (bkz. GAL, Suppl., aynı yerler).

40) «Te'sis'ün-Nazar, Hilafiyât diye adlanıp mukayeseli teşri'in bilinmesine yarayan müstakil bir ilim olup hukukun bir branşını teşkil eder. Müellif bir meseleyi ele alır ve ona dair muhtelif fakihlere atfolunan hal şekillerini sayar ve böylece menşede ki basit bir ihtilâfın muhtelif mektepler arasında ve tesirleri altında yüzlerce nokta-i nazar ayrılığının esas sebebini teşkil ettiğini gösterir.» (bkz. Hamidullah, aynı yer).

41) Te'sis'ün-Nazar, s. 2.

42) İbrâhim'ün-Naha'i, Süfyan'üs-Sevri, el-Evzâ'i ve Şa'bi gibi fakihlerin görüşlerini beyandan lâfi uzatmaktan korkma maksadıyla kaçındığını söylemektedir.

43) Misal olarak bkz. Te'sis'ün-Nazar, s. 3, 6, 8 vs.

Gizli Âhenk

*Gizli âhenk her şekil her seste var,
Nağmelerden güller açmış deste var.
Bir ilâhî mûsikîdir kâinat,
Ta ezelden bitmeyen bir beste var.*

● S. ARİF EMRE